

BATÓ SZILVIA

Adalékok a statáriális eljárás korai történetéhez Magyarországon¹

Ezen kötet ünnepeltje, Cséka Ervin oktatói és kutatói pályája a büntetőeljárás jog teljességét átfogja, azonban ezen az életművön belül is kiemelkedő szerepet játszik a jogorvoslatok kérdése, amely akadémiai doktori értekezésének témája volt. Ez a tény szinte kínálja a lehetőséget, hogy a köszöntőnek szánt írások is foglalkozzanak a jogorvoslati rendszerrel, a jogorvoslati lehetőségekkel vagy éppenséggel ezek kizárásával. A következő rövid tanulmány ez utóbbit teszi vizsgálat tárgyává: a 18-19. század fordulóján kialakuló és a 19. század első felében a magyar büntetőeljárás szerves részét képező, de nem nagyon ismert – vagy félreismert – statáriális bíraskodás néhány jellemzőjét mutatja be a szakirodalom és levéltári források alapján.

I. A statáriális eljárás fogalma

A latin „statarium” kifejezésnek a magyar jogi szaknyelvben több megfelelőjével találkozhatunk. Az 1787. évi Josephina „álló ítéletnek,” egyes megyei jegyzőkönyvek (pl.: Zala) „nyomban álló” törvényszéknek, „Sommás Ítélő Széknek,” a helytartótanácsi tanácsülési jegyzőkönyv „Statáriumbéli Ítéletnek,” Szlemenics Pál „álló-törvényítéleti pernek”, más források „talponálló” törvényszéknek, majd az 1840-es évektől „rögtönítélő” törvényszéknek nevezték ezt a kivételes eljárási formát. Nagy Károly – a reformkori zalai és egyúttal a magyarországi statáriális bíraskodás egyetlen monográfusa – szerint a leghelyesebb a „rögtönbüntető eljárás” elnevezés alkalmazása.²

¹ A tanulmány az OTKA PD 78211 ny. sz. „Élet és testi épség elleni bűncselekmények a 19. század első felében” (2009–2012) projekt keretében készült.

² Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Departamentum Publico-politicum 1783–1848. A közigazgatási osztály iratanyagára az áttekinthetőség, egyszerűség és egyértelműség követelményeinek elcget téve az állag rövidítése (MOL C 53) jegyzetenként csak egyszer szerepel, ezt követi az évszám, a kűtfő (fons) és a szám (positio) kötőjellel elválasztva (pl.: 1800-4-24). Egymást követő számú iratok esetén az első és az utolsó jelzet kerül kötőjellel elválasztva jelölésre (pl.: 1792-5-87-89). Az állagon belül külön kezelt Normalia iratanyagoknál az állag rövidítése kiegészül ennek rövidítésével (MOL C 53 N-). MOL C 53 N-1807-4-4; N-1807-4-86; N-1807-4-112; NAGY KÁROLY: *A rögtönbüntető eljárás 1848-ig*. Zalaegerszeg, 1927. 9–11. p.; MEZNERICS IVÁN: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16-19. században*. Budapest, 1933. 24. p.; *Közönséges törvény a vétekről és azoknak büntetésekről*. Buda, 1788. 13. p.; SZLEMENICS PÁL: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*. Buda, 1836. 160. p.; SZOKOLAY ISTVÁN: *Büntető*

A szakirodalomban többféle meghatározása ismert a statáriális eljárásnak, de egységesen elfogadott fogalma nincs. Egyes szerzők politikai-ideológiai meggyőződése is befolyással volt a definíciókra, Kádár Miklós, Sík Ferenc és Tóth Árpád megengedhető „forradalmi” eszköznek tekintette a rögtönbíráskodást. Sík kifejezetten a jogintézmény „rendeltetését” nézte, elítélve a polgári kor jogtudományának „formai” jegyeket vizsgáló szerzőit.³

Azonban mindenki egyetért abban, hogy ez az eljárási forma rendkívüli (kivételes, külön, „különleges”) eljárás: a statáriumnak a rendes eljárás szabályaitól való eltérés a legfontosabb fogalmi eleme.⁴

Ezt tipikusan valamilyen krízishelyzet (külső vagy belső háború, zavargások, közbiztonság súlyos megromlása) miatt határozták el,⁵ így nem meglepő, hogy a kortársak és a későbbi szerzők egy része szerint is a rögtönbíráskodás egyetlen célja az elrettenítés.⁶ A statáriális eljárás bevezetésére egy pontosan körülhatárolt területre vonatkozóan, valamilyen külön felhatalmazás alapján kerülhet sor, alkalmazása valamilyen módon időhöz kötött.⁷

Mindig pontosan meghatározott bűncselekményekre vonatkozik, legtöbbször állam elleni cselekmények (pl.: lázadás, felségsértés, hazaárulás), súlyos és erőszakos vagyon elleni cselekmények (pl.: rablás, fosztogatás), esetleg közveszéllyel járó cselekmények (pl.: gyújtogatás), vagy később a lakosság ellátását veszélyeztető cselekmények ellen alkalmazták.⁸

Az eljárás a végletekig gyorsított, az előkészítő eljárást teljesen elhagyták, a 19. századi szerzők rövidített eljárásnak is nevezték ennek következtében.⁹ A statáriumra rendkívül szoros határidők vonatkoztak, mivel a minél rövidebb idő alatt meghozott ítélet kívánalmának rendelték alá minden eljárási szabályt. Szlemenics Pál és Vuchetich Má-

jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk és ügyvédek számára. Pest, 1848. 348. p.; PAULER TIVADAR: *Büntetőjogtan II.* Pest, 1865. 437. p.; KISJÁ CZI SZELES MIHÁLY: *A rögtön ítélő bíráskodás vagy statárium megszüntetéséről.* Pest, 1869. 11. p.

³ KÁDÁR MIKLÓS: *Rögtönbíráskodás – Bírói függetlenség.* Magyar Jog 1957/3, 49–52. p.; SÍK FERENC: *A rögtönítélő eljárás mint a konszolidációért folytatott harc jogi eszköze Magyarországon, a 19. század első felében.* Acta Fac. Pöl. Iur. Budapest, 1964. 179–198. p.; TÓTH ÁRPÁD: *A statárium és az ostromállapot szabályozása 1848-tól a kiegészítésig.* Acta Jur. et Pol. Szeged, 1982. 3–37. p.

⁴ SZLEMENICS PÁL: *Elementa Juris Criminalis Hungarici.* Posonii, 1817. 162–163. p.; SZLEMENICS 1836, 160. p.; VUCHETICH MÁTYÁS: *Institutiones iuris criminalis Hungarici.* Buda, 1819. 533. p.; VUCHETICH MÁTYÁS: *A magyar büntetőjog rendszere II. könyv. Gyakorlati büntetőjog.* A magyar jogtudomány klasszikusai I., Budapest, 2007. 255. p.; SZOKOLAY 1848, 348. p.; PAULER 1865, 437. p.; FRIEDMANN ERNŐ: *Rögtönbíráskodás.* In: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar jogi lexikon VI.* Budapest, 1907. 251. p.; NAGY 1927, 12. p.; SÍK 1964, 180–184. p.; SZABÓNÉ NAGY TERÉZ: *IX. Rendkívüli eljárások.* In: SZABÓ IMRE (szerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia I.* Budapest, 1980, 551–555, 551–552. p.; *Statáriális eljárás.* In: LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS (szerk.): *Jogi lexikon.* Budapest, 1999. 538. p.; POMOGYI LÁSZLÓ: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár.* Budapest, 2008. 1034. p.

⁵ SZLEMENICS 1817, 162. p.; SZLEMENICS 1836, 160. p.; VUCHETICH 1819, 533. p.; VUCHETICH 2007, 255. p.; PAULER 1865, 437. p.; KÁDÁR 1957, 51. p.; SÍK 1964, 180–182. p., 184; TÓTH 1982, 3. p.; Jogi lexikon 1999, 538. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

⁶ DOMANOVSKY SÁNDOR (kiad., magy.): *József nádor iratai I.* Budapest, 1925. 651–653. p.; SZLEMENICS 1817, 163. p.; VUCHETICH 1819, 533. p.; VUCHETICH 2007, 255. p.; SZOKOLAY 1848, 350. p.; SÍK 1964, 184. p.; Jogi lexikon 1999, 538. p.

⁷ NAGY 1927, 12. p.

⁸ PAULER 1865, 437. p.; NAGY 1927, 12. p.; SÍK 1964, 182–184. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

⁹ SZLEMENICS 1817, 162. p.; SZLEMENICS 1836, 160. p.; VUCHETICH 1819, 533. p.; VUCHETICH 2007, 255. p.; SZOKOLAY 1848, 348. p.; NAGY 1927, 12. p.; SÍK 1964, 184. p.; Jogi lexikon 1999, 538. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

tyás szerint kizárólag a nélkülözhetetlen elemek maradtak meg a rendes eljárás kellékei közül.¹⁰ Ennek megfelelően az eljárási garanciákat, a büntetőeljárás alapvető elveit teljesen – vagy nagyobb részben – mellőzték a rögtönbíráskodásban.¹¹ Fontos jellemző, hogy az eljárás lefolytatását a rendes bírósági szervezetbe nem tartozó, nem állandó fórum végezte.

A statáriális eljárás eredeti formájában marasztalás esetén kizárólag halálos ítéletet hozhatott – egyhangú döntéssel – a bíróság.¹² Rögtönítélő bíráskodás esetén a jogorvoslati lehetőségek ki voltak zárva, sőt nem volt kegyelmezés sem.¹³

II. A rögtönbíráskodás kialakulása

A rögtönbíráskodás kialakulásának vizsgálatánál három – szervesen egymásra épülő – kérdést szükséges érinteni: mikor, miért és hogyan jelent meg Magyarországon. Mivel a magyar büntetőjog-történeti szakirodalom a statáriális bíráskodás vonatkozásában sem lépett tovább az egyszerű – döntően kronologikus – leíró jellegű bemutatáson, ezért a tényleges kialakulási sorrendben (feltételek, okok, megjelenés) a három problémakör nem vizsgálható. A hazai irodalomban ugyanis nem foglalkoztak átfogóan sem a magyar jogrendszer korabeli állapotából fakadó előfeltételekkel, sem pedig a tényleges kiváltó okokkal, mindössze az alkalmazás kezdeteire, a jogforrási hátterére és az eljárási szabályokra terjed ki a szerzők figyelme. A marxista alapállásból kiindulók pedig a „társadalmi rendeltetés” kapcsán saját ideológiájuk alátámasztására használták a történelmi tényeket, nem a tényleges feltételeket és okokat kutatták. A következő rövid elemzés a statárium fogalmából kiindulva (1) pontosítja a megjelenés tényleges idejét a magyar jogfejlődésben, (2) ismerteti a kialakulás okait, (3) meghatározza azokat a jogrendszerbeli feltételeket, amelyek a rögtönbíráskodást bevezethetővé tették.

1. Mikor?

A statáriális eljárás kialakulásának időpontjára és eredetére vonatkozóan több elképzelés figyelhető meg a magyar jogtörténeti szakirodalomban, ezek egy része konkrét jogforrást (törvényt, rendeletet) jelöl meg, más része pedig egy korábbi intézményben látja az előzményt.

A statárium első szabályozását a 15-17. századi törvényekben történeti-jogi érvelés alapján kereső álláspontok már a 19. század hatvanas éveiben is elterjedtek lehettek, hiszen Kisjáczi Szeles Mihály rögtönbíráskodás ellen írt röpiratában csupán látszólagosnak tekintette a Hunyadi Mátyáshoz köthető eredetet. Nagy Károly 1927-ben tételesen

---

¹⁰ SZLEMENICS 1817, 162. p.; SZLEMENICS 1836, 160. p.; VUCHETICH 1819, 533. p.; VUCHETICH 2007, 255. p.; SZOKOLAY 1848, 348. p.; NAGY 1927, 12. p.; SÍK 1964, 184. p.; Jogi lexikon 1999, 538. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

¹¹ Jogi lexikon 1999, 538. p.

¹² SZLEMENICS 1817, 163. p.; SZOKOLAY 1848, 348. p.; SÍK 1964, 184. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

¹³ VUCHETICH 1819, 533. p.; VUCHETICH 2007, 255. p.; SZLEMENICS 1836, 160. p.; Jogi lexikon 1999, 538. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

cáfolta az 1486. évi 6. tc. statáriális jellegét, csakúgy mint 1964-ben Sík Ferenc. Nagyon sajátos Kádár Miklós 1957-es álláspontja, aki a forrásmegjelölés nélkül Nagytól átvett adatokból arra következtet, hogy már Mátyásnál megvannak a rögtönbíráskodás „első nyomai”. Ez az álláspont már néhány évvel később is tarthatatlannak bizonyult, így Sík nem értett egyet Kádárral.¹⁴ Ugyanez a helyzet az 1514. évi 8. tc.¹⁵ és az 1659. évi 15. tc. esetén is, Nagy és Sík szerint nem tekinthető rögtönbíráskodásnak, mert hiányoznak bizonyos fogalmi elemek.¹⁶

Meznerics Iván szerint a 17. századtól már megfigyelhetőek voltak „statáriumszerű intézkedések”, de csak a 19. századi helytartótanácsi rendeletek szabályozták az intézményt.¹⁷ Varga Endre és Pomogyi László a 17. századtól elterjedt alispáni cirkálást tekintette a rögtönbíráskodás közvetlen előzményének.¹⁸ Feltehetően Vuchetich Mátyás megállapítására épül az a szöveghagyomány, amely szerint a 18. század végén a gyakorlat alakította ki a statáriális bíráskodást, ám a 19. századi szerző itt a törvény hiányára mutatott rá, nem pedig tényleges szokásjogi kialakulásra.¹⁹

Nagy Károly a katonai büntetőjogból származtatta a rögtönbírói eljárást, ezt támasztja alá az a tény is, hogy az inszurrekciós fegyelmi szabályokat tartalmazó 1808. évi 11. tc. 17. §-a is ilyen eljárást írt elő.²⁰

A statárium központi szabályozására II. József uralkodása alatt került sor,²¹ az 1785 februárjában 5342. számon kiadott helytartótanácsi rendeletben katonai törvényszékeket hatalmaztak fel a polgári személyek által elkövetett lázadás esetén történő eljárásra.²² Az 1787. évi büntető törvénykönyv 20. §-a intézményesítette a statáriumot,²³ és az uralkodó több rendeletben terjesztette ki a hatáskört az állam elleni cselekményeken kívül a közbiztonságot súlyosan veszélyeztető erőszakos vagyron elleni cselekményekre.²⁴

¹⁴ KISJÁ CZI SZELES 1869, 18–19. p.; NAGY 1927, 12–13. p.; KÁDÁR 1957, 49. p.; SÍK 1964, 179, 181, 184–185. p.

¹⁵ KISJÁ CZI SZELES 1869, 19. p.; NAGY 1927, 13, 31. p.; KÁDÁR 1957, 50. p.; SÍK 1964, 184–185. p.

¹⁶ NAGY 1927, 14–15. p.; KÁDÁR 1957, 50. p.; SÍK 1964, 184–185. p.

¹⁷ MEZNERICS 1933, 24. p.

¹⁸ VARGA ENDRE: *A késői és a hanyatló feudalizmus korszaka (1526–1848)*. In: BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaezerszeg, 1996. 82–189, 103, 185. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

¹⁹ VUCHETICH 1819, 533–534. p.; VUCHETICH 2007, 255–256. p.; KOVÁCS KÁLMÁN: *Perjog*. In: CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. (szerk.: CSIZMADIA ANDOR. Átdolg.: HORVÁTH PÁL – STIPTA ISTVÁN) Budapest, 1995. 259–272, 271–272. p.; VARGA 1996, 185. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

²⁰ KISJÁ CZI SZELES 1869, 11–12, 23, 26. p.; FRIEDMANN 1907, 251. p.; NAGY 1927, 16. p.

²¹ PAULER 1865, 437. p.; FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye IV*. Budapest, 1902. (Reprint, Budapest, 2004) LXXIV. p.; VAJNA KÁROLY: *Hazai régi büntetések II*. Budapest, 1907. 193. p. 7.lj.; FRIEDMANN 1907, 251. p.; POMOGYI 2008, 1034. p.

²² NAGY 1927, 15, 46–47. p.; KÁDÁR 1957, 50. p.; FELHŐ IBOLYA – VÖRÖS ANTAL: *A helytartótanács levéltár*. Levéltári leltárak 3. Budapest, 1961. 174. p.

²³ Közönséges törvény 1788, 13. p.; KISJÁ CZI SZELES 1869, 12. p.; NAGY 1927, 15, 47. p.; SÍK 1964, 186. p.; AMMERER, GERHARD: *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787)*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 11, Wien, 2010. 396–397. p.

²⁴ NAGY 1927, 9, 15, 47. p.; KÁDÁR 1957, 50. p.; FELHŐ – VÖRÖS 1961, 174; KATONA GÉZA: *Közbiztonság-védelem Magyarországon az I. világháborúig*. [Budapest], 1984, 62. p.

A Novus Ordo kiiktatási folyamatában²⁵ a Helytartótanács 1790. április 20-án kelt 13024. számú rendelete hatályon kívül helyezte a rögtönbíráskodás szabályait.²⁶ Feltehetően ebből vonta le Sík azt a következtetést, hogy „egy évtizedig ezután nem esett szó rögtönítelő bíráskodásról” és csak a 19. század elején az 1800. évi rendelettel jelent meg ismét ez az intézmény.²⁷

A Dél-Alföldre vonatkozó helytörténeti irodalomban Szabó Ferenc betyárokról szóló könyve után elterjedt, hogy a Helytartótanács 1794. évi 4052. számú rendelete a statáriális bíráskodás alapja a következő időszakban.²⁸ A magyar nyelven nyomtatásban is megjelent közbiztonsági rendelet azonban nem tartalmaz ilyen rendelkezést, kizárólag a halálbüntetés alkalmazására ad felhatalmazást, valamint a kegyelmezési gyakorlat visszafogására tesz ígéretet. A tévedés két okra vezethető vissza: a rendeletet a szerzők nem ismerték, és ennek következtében Zsilinszky Mihály megállapítását félreértelmezték, hiszen Csongrád vármegye monográfusa élesen különválasztotta az 1794-es rendeletet és a helyzet rosszabbodása miatt kiadott újabb intézkedést.²⁹

Az 1791. évi 67. tc. által kiküldött rendszeres bizottság azonban szükségesnek ítélte a rögtönbíráskodást, ezt támasztja alá, hogy a büntető törvénykönyv kapcsán némi vita után egy különálló artikulust készítettek erről.³⁰ Sajátos módon ez a szakirodalomban nem vált széles körben ismertté, ugyanis a büntetőjogi kodifikáció történetének legnagyobb hatású szerzője (Fayer László) a tervezet szövegkiadásából kihagyta, sőt a reformkori bírósági gyakorlat ismertetésénél sem említette ezt a ténytet.³¹ Ez azért is különös, mert ez a tervezet képezte – részben szövegszerűen – alapját az 1800-tól kiadott rendeleteknek.³²

Az ismertetett szakirodalmi nézetek kuszasága azonban levéltári források segítségével tisztázható. A központi egységes szabályozás ténylegesen megszűnt 1790-ben, de ez nem jelentette azt, hogy az uralkodó saját felségjogánál fogva ne engedélyezzen egyedi aktussal egy-egy törvényhatóságnak statáriális eljárást. Mivel a rendi korszakban az igazságszolgáltatás királyi monopóliuma magában foglalta a bíróságok szervezésének és bírói parancsok kiadásának jogát is,³³ a király – a rendek berzenkedése ellenére – élt

²⁵ VARGA ENDRE: *A Novus Ordo. II. József jogszolgáltatási rendszere.* Levéltári Híradó 1954/3–4, 48–61, 60. p.; HAJDU LAJOS: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon.* Budapest, 1982, 415. p.; VARGA ENDRE: *A királyi curia 1780–1850.* Hatóság- és hivataltörténet 4. Budapest, 1974. 73–74., 78–80., 83. p.

²⁶ PAULER 1865, 437. p.; VAJNA 1907, 193. p. 7. lj.; SÍK 1964, 186. p.

²⁷ SÍK 1964, 185–186. p.

²⁸ SZABÓ FERENC: *A Dél-Alföldi betyárvilág.* A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 53–54. Gyula, 1964. 74. p.; VÍGH ZOLTÁN: *Adatok Csanád vármegye közbiztonságáról a feudalizmus utolsó évszázadában.* In: BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIV.* Szeged, 1989. 84, 99. p.; VÍGH ZOLTÁN: *A város közigazgatása.* In: BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig.* Makó, 1993. 365–375, 373. p.

²⁹ MOL C 53 N-1794-5-24; NAGY 1927, 16–17, 20. p.; HAJDU LAJOS: *Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában.* Budapest, 1985. 342–349. p.; KATONA 1984, 66–69. p.; ZSILINSZKY MIHÁLY: *Csongrád vármegye története II.* Budapest, 1898. Reprint, [Hódmezővásárhely, 2005] 263.

³⁰ HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest, 1971. 26, 102, 221, 226, 339, 385, 510–512. p.; BALOGH ELEMÉR: *Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert.* Berlin, 2010. 143–144. p.

³¹ FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I.* Budapest, 1896. (Reprint, Budapest, 2004/1.) 136–137. p.; HAJDU 1971, 26, 226, 228. p.

³² HAJDU 1971, 226, 385. p.

³³ WENZEL, GUSZTÁV: *Das Gerichtswesen und das Verfahren der Gerichte in Ungarn und Siebenbürgen.* Der Jurist 1846/1, 111–129, 119. p.; SUHAYDA JÁNOS: *Magyarország közigazgatása. Tekintettel annak történeti fejlődésére és az 1848-ki törvényekre.* Pest, 1861. 124. p.; BEÖTHY ZSIGMOND: *Elemi magyar közjog.* Pest,

is ezzel a lehetőséggel. Ennek bizonyítékait a Helytartótanács iratanyagában, a statáriumot alkalmazó és a szomszédos törvényhatóságok levéltári anyagában is fellelhetjük, ugyanis hivatalból értesítették a határos törvényhatóságokat is.³⁴ A kezdeti ellenállás után a vármegyék a kiterjesztést pártolták, így 1795-ben kezdeményezték, hogy a pallosjogú úriszékek is kapjanak ilyen felhatalmazást, a Kancellária ezt azonban elutasította.³⁵ Három évvel később egy Arad vármegyének szóló normale (14185.) a rablásért és rablógyilkosságért elfogott katonaszökevényekre is kiterjesztette a statáriális bíróságok illetékességét.³⁶

A kodifikáció megszakadása, a változatos tartalommal kiadott egyedi engedélyek, valamint az ellenőrzés során tapasztalt visszaélések miatt – részben a rendek kérésére – 1799. január 4-én kelt kancelláriai leiratban az uralkodó elrendelte egy egységes szabályzat készítését. Az így végül 1800. február 4-én létrejött, 2888. számon kiadott helytartótanácsi rendelet egy új korszak kezdetét jelentette a magyarországi rögtönbíráskodásban.³⁷ A teljesség igényével szabályozta a kérdést, erre tiltakozásként Csongrád vármegye feliratban javasolta az országgyűlés elé történő terjesztését.³⁸ Tulajdonképpen innen számíthatjuk annak a statáriális bíráskodásnak a kezdetét, amely az Büntető perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. miniszteri indokolása szerint már a 19. század végén nem szükséges a közrend és közbiztonság fenntartásához.³⁹ Ez volt a kiindulópontja minden később kiadott rendeletnek, amelyek alapján 1848 előtt széles körben elterjedt a rögtönbíráskodás.⁴⁰

Összegezve: A statárium fent meghatározott jellemzői és az áttekintett források összetevése alapján megállapítható, hogy Magyarországon 1785-ben jelent meg először.

2. Miért?

A statáriális eljárás bevezetésének II. József uralkodása alatt két oka volt: egyrészt a kormányzati intézkedések miatt kialakult tiltakozás letörésének igénye, másrészt a modernizálódó bűnözés elleni fellépés.

Az uralkodó először a közrend és az állam elleni cselekmények megtorlására és megelőzésére szabályozta 1785-ben a statáriumot, majd a Josephina 20. és 53. §-a is erre rendelte alkalmazni. Ezzel a hatáskörrel egészen 1790-ig rendelkeztek a rögtönítélő bíróságok. A Novus Ordo megszüntetése után azonban már nem ismert olyan rendelet, amely állam vagy közrend elleni cselekményekre statárium alkalmazását rendelte volna

1846. Magyar jogtudomány klasszikusai 3. Budapest, 2008. 63. p.; DEGRÉ ALAJOS: *Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához*. In: DEGRÉ ALAJOS: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. (szerk.) MEZEY BARNA, Budapest, 2004. 87–94, 91. p.

³⁴ Arad vármegye csetében pl.: MOL C 53 1792-5-87-89.

³⁵ MOL C 53 1795-5-137.

³⁶ MOL C 53 N-1798-4-68.

³⁷ MOL C 53 N-1799-4-3-4; N-1800-4-24-27; 1800-4-24; PAULER 1865, 437. p.; FRIEDMANN 1907, 251. p.; NAGY 1927, 18, 32, 34, 49. p.; FELHÓ – VÖRÖS 1961, 174. p.; SIK 1964, 183, 186. p.

³⁸ MOL C 53 1800-4-54-55; ZSILINSZKY 2005, 263. p.

³⁹ *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Irományok V.* 138. sz. 239. p.

⁴⁰ KÁDÁR 1957, 50. p.; SIK 1964, 185. p.; HAJDU 1971, 227–228. p.; VARGA 1996, 185. p.; VARGA ENDRE – VERES MIKLÓS: *Bírósági levéltárak 1526-1869*. (szerk.): SASHEGYI OSZKÁR, Budapest, 1989. 10. p.

el. A köztörvényes bűncselekményekre (pl.: rablás) történő kiterjesztésre pedig 1787-ben került sor.⁴¹

A rögtönbíráskodás fenntartásának legfontosabb oka a 18-19. század fordulójától 1848-ig a közbiztonságot veszélyeztető súlyos bűncselekmények elszaporodása, a bűnügyi fertőzöttség terjedése volt. A rabtabellák és perkivonatok, a vármegyék felterjesztései, valamint a kormányzat saját tapasztalatai alapján a 18. század végén növekvő tendenciát mutatott a bűnözés, és egyúttal átalakult a bűnözés struktúrája is: megnőtt a marha- és lólopások aránya, valamint a rablások és útonállások száma, főként az országhatár közelében. A török majd a francia háborúk miatt megnövekedett a katonáskodás és a katonai hatóságok elől menekülők száma, akik kihasználták a településhálózat éppen akkor zajló átalakulását, és a tanyákon kerestek menedéket. Ezt a problémahalmazt tetézte a magyar közigazgatási és bírósági szervezet korszerűtlensége, valamint a közrendvédelem elavult rendszere.⁴² Az 1800-tól kiadott statáriális rendeletek pontosan meghatározták azoknak a bűncselekményeknek a körét – majd később pontos törvényi tényállását is –, amelyek ellen ily módon felléphetek: rablógyilkosság (latrocinium), rablás (praedocinium) és útonállás (viarum obsessio cum spolis) majd 1808-tól gyűjtogatás (incendium) is.⁴³

A statáriális bíráskodás 19. századi alkalmazásának legismertebb eseményei az 1831-ben kitört kolerafelkelés kapcsán lefolytatott eljárások.⁴⁴ Ezek azonban nem kapcsolódnak a fent említett rendeletekhez, hiszen azok kizárólag erőszakos vagyon elleni és közveszéllyel járó cselekményekre terjedtek ki. Az 1831-ben a zavargások résztvevői megfélemezésére és a továbbterjedés megakadályozására néhány vármegyében a királyi biztosok által gyakorolt rögtönbíráskodás minden esetben az uralkodó egyedi aktusán alapult. Ezt támasztja alá az 1837. évi statáriális rendelet előkészítő anyagai között fellelhető táblázatos kimutatás is, amely egyértelműen külön tartja nyilván ezeket az intézkedéseket.⁴⁵

A rögtönbüntető eljárás fogalmi elemeivel összhangban megállapítható, hogy Magyarországon kétféle krízishelyzetben alkalmazták: belső nyugtalanság (1785–1790. jozefinista intézkedések; 1831. kolerafelkelés) és a bűnözés vélt vagy valós növekedése esetén.

3. Hogyan?

A kialakulás jogrendszerben meglévő feltételeinek meghatározása csak a rögtönítélő eljárás definiálása, valamint a megjelenés időpontjának és okainak rögzítése után lehetsé-

⁴¹ Közönséges törvény 1788, 13. 30. p.; KISJÁ CZI SZELES 1869, 12. p.; NAGY 1927, 9, 15, 46–47. p.; KÁDÁR 1957, 50. p.; FELHŐ – VÖRÖS 1961, 174. p.; SÍK 1964, 186. p.; KATONA 1984, 62. p.; AMMERER 2010, 396–397. p.

⁴² ZSILINSZKY 2005, 259–263. p.; NAGY 1927, 16–17, 21–23. p.; SZABÓ 1964, 74. p.; SÍK 1964, 183, 188. p.; OLTVAI FERENC: *A Csanád megyei telepes községek társadalma és igazgatása a XIX. század első felében*. In: FARKAS JÓZSEF (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. század*. Szeged, 1978. 63–131, 121. p.; KATONA 1984, 60–69. p.; HAJDU 1985, 35–38. p.; VÍGH 1989, 79, 91–94, 96–98, 100. p.; VÍGH 1993, 373. p.

⁴³ NAGY 1927, 32–33, 46–49, 51–52, 55. p.; MEZNERICS 1933, 24–25. p.; KÁDÁR 1957, 50. p.; SÍK 1964, 188. p.; SZABÓ 1964, 81. p.; TÓTH 1982, 6–7. p.; VARGA 1996, 185–186. p.

⁴⁴ FAYER 2004/1, 136–137. p.; SÍK 1964, 186, 189. p.; VARGA-VERES 1989, 10. p.

⁴⁵ MOL C 53 N-1837-4-210.

ges. Négy konjunktív – a jogrendszer és a tágan értelmezett büntetőjog fejlettségével összefüggő – feltétel látszik a fenti elemzés alapján:

- a) az eljárás szabályozottságának követelménye;
- b) a fellebbezési jog kiterjesztése;
- c) a büntetési rendszer modernizálódása;
- d) a generális prevenció túlsúlya.

Már Nagy és Hajdu is megállapították, hogy azért csak a 18. század legvégén jelent meg a statárium, mert ahhoz, hogy kivételes (rendkívüli, különleges) eljárást lehessen elkülöníteni, ki kell alakulnia egy relatíve szabályozott rendes eljárásnak.⁴⁶ Ez a viszonylagos szabályozottság, vagyis a közel egységes szokásjogi szabályokra és a helytartótanácsi rendeletekre épülő büntető-törvénykezés II. József uralkodásának a kezdetére szilárdult meg. Természetesen ez nem volt azonos a kodifikált eljárási jog rendezettségével, de a korábbiakhoz képest egységesebb normákat jelentett. Ugyanez érvényes a statárium eljárási garanciák mellőzésére vonatkozó jellemzőjére is: egyfajta már meglévő garanciarendszer szükséges hozzá.

A rögtönítélő eljárásban a terhelt nem élhet jogorvoslattal, és a kegyelmezés lehetősége is kizárt. Magyarországon büntetőügyben nem nemesek (polgárok, jobbágyok) fellebbezése csak II. József rendelkezéseivel, majd az 1791. évi 43. tc. alapján vált lehetővé. Ezért korábban nem is lehet valódi statáriumból beszélni, ugyanis az eljárás gyorsítására hozott intézkedések csupán a nemesek jogorvoslati jogosultságát korlátozhatták volna.⁴⁷

Az első két feltétel szorosan a büntető perjog fejlettségével függ össze, azonban a másik két követelmény már kriminálpolitikai probléma, a büntetőjog-tudomány szempontjából pedig büntetőstani kérdés.

A „talponálló törvényszék” marasztalás esetén kizárólag halálbüntetést (akasztófa) alkalmazhatott, más büntetési nem kiszabására nem volt lehetősége. Ennek a jellemzőnek csak akkor van fokozott visszatartó ereje, ha már a halálbüntetés kivételes büntetési nemmé vált, valamint annyira humanizálódott a büntetés kiszabás, hogy a büntetési rendszeren belül a szabadságvesztés dominált. Ez a folyamat Hajdu adatai alapján a 18. század utolsó harmadában zajlott.⁴⁸

A rögtönbíráskodás bevezetésének deklarált célja volt minden esetben a bűncselekményektől való elrettentés.⁴⁹ Ez a szempont a generális prevenció legfontosabb összetevője, ezért megkockáztatható az a kijelentés, hogy akkor válik a statárium általánosan elfogadott eszközzé, amikor a 18-19. század fordulóján P. J. A. Feuerbach célelmélete erőteljes hatást gyakorolt a kriminálpolitikai gondolkodásra és a büntetőjog-tudományra. Ez nem csak Szokolay Istvánnak a „rettentési” elvre és az 1813. évi bajor kódexre történő utalása miatt jelenthető ki, hanem azzal is alátámasztható, hogy a magyar büntetőjog-tudományban a közvetítő irányzathoz tartozó szerzők (pl.: Szemere Bertalan, Szokolay István) egyértelműen elutasították a rögtönbíráskodást, ezzel szemben Feuerbach követőjének tekinthető Vuchetich semleges-támogató álláspontot foglalt el a kérdésben.⁵⁰

⁴⁶ NAGY 1927, 12. p.; HAJDU 1971, 225. p.

⁴⁷ HAJDU 1971, 227. p.

⁴⁸ HAJDU 1985, 112. p.

⁴⁹ VUCHETICH 1819, 533. p.; VUCHETICH 2007, 255. p.; József nádor iratai 1925, 651–652. p.; SZOKOLAY 1848, 350. p.; FELHŐ – VÖRÖS 1961, 174. p.

⁵⁰ HORVÁTH TIBOR: *Burzsoá büntetési elméletek Magyarországon. Állam- és jogtudomány 1978/3, 277–305, 278, 287–288. p.*; HORVÁTH TIBOR: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja.* Budapest, 1981, 178–196. p.

III. Az 1800. évi szabályozás jelentősége

A magyar jogfejlődésben az 1800. évi 2888. sz. rendelet öt vonatkozásban hozott újat: a szabályozás jellegében, az engedélyező személyében, az eljárás egységesítésében, az anyagi jog modernizációjában és a törvény előtti egyenlőség érvényesülésében.

A szabályozás jellegében történő változás, azaz hogy az egyedi aktusok helyett jogszabályi formában általános normaszöveg jelent meg, a jogrendszer modernizálódásának apró, de fontos jele. Az uralkodó igazságszolgáltatásra vonatkozó felségjoga lehetővé tette volna a továbbiakban is alkalmasszerűen engedélyezni és szabályozni a statáriális eljárást, mégis inkább a jogalkotást választotta a kormányzat a bírói parancsok közé sorolható egyedi felhatalmazások helyett. Ez a kodifikáció felé tett kis lépésnek tekinthető. Természetesen ez nem zárta ki, hogy szükség esetén továbbra is egyedi engedélyt adjon a király, ahogy ez 1831-ben meg is történt.

A szabályzat kibocsátásával az uralkodó a nádorra – és annak távollétében a Helytartótanács elnökére – delegálta a rögtönítelő törvényszék felállítására vonatkozó engedély kiadását, ezzel felértékelte a kormányzék jelentőségét. Ráadásul a döntéshozatalt is hatékonyabbá tette, ugyanis oda került a döntési hatáskör, ahol az azt megalapozó információ, szakértelem és helyismeret rendelkezésre állhatott.

Ez a rendelet volt az egyetlen, amely végig szabályozott egy teljes – igaz kivételes – büntetőeljárást, s ebben alapvetően eltért a korábbi – csupán egy-egy mozzanatot érintő – perjogi tárgyú rendeletektől. A későbbiekben ezek a szabályok egyre pontosabbá váltak, Nagy már az 1808. évit is egész kis kódexnek tekintette.⁵¹ Ezzel a statáriális eljárás hozzájárult a rendes eljárás egységesedéséhez, így a jogbiztonság irányába mozdította el a szokásjogon alapuló büntetőeljárás jogot.

Hasonló jelenség figyelhető meg a rögtönbíráskodás hatálya alá tartozó büncselekmények esetében is, itt jelentek meg először a precíz törvényi tényállások is, mintát nyújtva a későbbi jogalkotás és a rendes eljárás „szokásjogi tényállásai” számára. A cselekmények pontos meghatározása is a jogbiztonság felé tett apró lépésként értékelhető.

Nagyon sajátos módon a későrendi büntetőjog leginkább kárhoztatott intézménye valósította meg először – igaz legtöbbször csak papíron – a törvény előtti egyenlőség eszméjét. A statárium ugyanis kizárólagos illetékességet jelentett, tehát a személyi illetékességi okot (rendi állást) teljesen figyelmen kívül hagyták, csupán az elkövetés helye alapozta meg a rögtönítelő bíróság eljárását.

Természetesen a rögtönítelő törvényszékek 19. századi működését nem lehet pozitív jelenségnek tekinteni, azonban a korszak jogtudományának és az egykorú joggyakorlatnak alaposabb ismeretében vizsgálva a kérdést két megállapítás megkockáztatható. Egyrészt a statáriális eljárás 18. század végi megjelenése a magyar jogrendszer, jogtudomány és közbiztonság korabeli állapotában szükségszerű volt, sőt a jogfejlődés szempontjából egyfajta „lakmuszpapírként” is tekinthető. Másrészt a rögtönítelő eljárás szabályozási jellegzetességei bizonyos módon a magyar büntetőbíráskodás modernizációs folyamatába illeszthetők, a polgári büntetőjog megvalósítása felé tett apró elmozdulásként kell ezeket szemlélni.

⁵¹ NAGY 1927, 19. p.

SZILVIA BATÓ

BEITRÄGE ZUR FRÜHGESCHICHTE
DER STANDGERICHTSBARKEIT IN UNGARN

(Zusammenfassung)

Die Standgerichtsbarkeit (statarium) ist ein außerordentliches, sehr verkürztes Strafverfahren gewesen, welches in einem bestimmten Gebiet und in einem bestimmten Zeitraum, wegen einer Krise, gegen bestimmte Verbrechen eingeleitet wurde. Das Standgericht hatte nur die Befugnis, Todesstrafe als einzige Strafe zu verhängen, und dem Angeklagten wurde keine Berufungsmöglichkeit eingeräumt. Diese Rechtsfigur trat in der Regierungszeit von Joseph II (1780–1790) in Ungarn auf, sie war zwischen 1785 und 1790 wegen „Aufruhr und Tumult“ anwendbar. Zwischen 1787 und 1848 wurde die Standgerichtsbarkeit zum wichtigsten Mittel gegen die Räuberbanden. Vor der ersten einheitlichen Regelung (Verordnung Nr. 2888 von 1800) hatten die einzelnen Komitaten und Städten das Standrecht nach der Ermächtigung des Königs, später ermöglichte der Palatin selbständig dieses außerordentliche Verfahren wegen Raub, Raubmord, Straßenraub und Brandstiftung. Das Erscheinen der Standgerichtsbarkeit hat vier Voraussetzungen: die Herausbildung eines ordentlichen Strafprozessrechts; die Gewährung der Berufungsmöglichkeit auch für nicht adelige; die Humanisierung des Strafsystems; die Generalprävention als gefolgter Zweck der Kriminalpolitik. Diese Voraussetzungen waren am Ende des 18. Jahrhunderts herausgebildet. Die Standgerichtsbarkeit in der ungarischen Rechtsentwicklung hatte etliche positive Wirkungen: sowohl die einheitlichen „gesetzlichen“ Tatbeständen und die Verfahrensregelung als auch die Gleichgerechtigkeit erschienen im ungarischen Rechtssystem zum ersten Mal durch die Verordnung von 1800.